

"היה נדמה לנו שבישראל יבינו אותנו יותר טוב מאשר במקום אחר"

ראיון עם טטיאנה קאראסובה (Tatiana Karasova)

טטיאנה קאראסובה היא מבכירי המומחים הרוסים בנושא ישראל ועוסקת בחקר ישראל משנת 1973. היא גם מכשירה דורות של מומחים רוסים לנושא ומייצעת לממשל הרוסי ביחס לשיתוף הפעולה עם ירושלים. קאראסובה הייתה מעורבת במישרין בבנייה מחדש של הקשרים בין רוסיה לישראל לאחר חידוש היחסים ב־1991, כחלק משירותה בשגרירות הרוסית בתל אביב בין השנים 1992–1996.

העורכים: כמה זמן את עוסקת במחקר על ישראל?

טטיאנה קאראסובה: התחלתי לעסוק בישראל בשנת 1973, עם קבלתי ללימודי ההתמחות. זמן קצר אחרי שסיימתי את עבודת הדוקטורט שלי עברתי למכון ללימודי המזרחנות באקדמיה למדעים של ברית המועצות, שבראשו עמד באותה העת יבגני פרימקוב (Primakov), לימים ראש ממשלת רוסיה. בשנת 1988 מוניתי למנהלת המחלקה ללימודי ישראל. בשנים 1992–1996 עבדתי בשגרירות הפדרציה הרוסית בישראל. מסוף שנות ה־90 (ועד היום) שבתי לעבוד במכון ללימודי המזרחנות, אני חוקרת את ישראל ובעיות אזוריות וגלובליות הקשורות אליה ועוזרת לפתח שיתוף פעולה אקדמי עימה.

העורכים: אילו קשרים היו בין המדינות שלנו לפני חידוש היחסים ביניהן?

ט' קאראסובה: הקשרים אכן התקיימו גם קודם לחידוש היחסים הדיפלומטיים, וחלו בהם תמורות בהתאם לשינויים הפוליטיים שהתרחשו בברית המועצות. בתקופה שבה לא היו יחסים רשמיים, דווקא פרימקוב היה סוג של "שותף" עבור ישראל. הוא תמיד חשב שצריך לחדש את היחסים, בלי קשר לעמדותיו הביקורתיות ביחס לישראל. בתקופת הפרסטרויקה חלה בברית המועצות עלייה בהתעניינות בישראל. אחד הראשונים לבשר על כך היה אלכסנדר בובין (Bovinn), פרשן ידוע בעיתון איזבסטיה, שגם הגיש תוכנית טלוויזיה פופולרית מאוד בשם סקירה עולמית, שבה הוא אמר לראשונה ש"די כבר עם השטויות" וצריך לחדש את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל.

אחר כך התרחשה שרשרת אירועים ששינתה את האקלים הציבורי סביב ישראל. הדבר התחיל מפרשייה שכונתה ברוסית "האוטובוס שהשתגע" (1988), כאשר טרוריסטים מדרום ברית המועצות חטפו מטוס וניסו להבריח אותו לישראל. בשעה 12 בלילה התקשרו אליי אנשים שלא הכרתי ושאלו אותי בתור מומחית: כיצד ישראל תגיב? השבתי: "הם לא יקבלו את המטוס", ואכן כך היה. אחר כך אירעה רעידת אדמה בארמניה ומישראל הגיע מטוס עם סיוע, הופיעו אנשי הצלה עם כלבים שעליהם אפודים עם מגן דוד, וכולם פתאום הבינו שהם מישראל. אנשים התחילו להתקשר אליי ולברך אותי, כאילו אני בעצמי שלחתי את הכלבים האלה לארמניה. לקראת תחילת שנות ה־90 הגיעו בקרמלין למסקנה שצריך לחדש את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל. בשנת 1991, ערב התפרקותה של ברית המועצות, שר החוץ דאז של ברית המועצות בוריס פנקין (Pankin)

הציע לבובין להתמנות לשגריר בישראל. נפגשנו ערב עזיבתו של בובין, שוחחנו במשך ארבע שעות ואחר כך הוא הציע לי לעבוד בשגרירות. באביב 1992 הגעתי לישראל.

הייתה זו אולי התקופה המעניינת ביותר של עיסוקי במחקר על ישראל. בשנים הללו זרמה לישראל כמות אדירה של מהגרים מברית המועצות, התחיל תהליך השלום בין ישראל למדינות ערב. ישראל הייתה נתונה לזעזועים רבים. כשהגעתי לתל אביב עבדו בשגרירות חמישה דיפלומטים בלבד. הם כבר לא היו טירונים ביחס לישראל, כי פעלו עוד קודם להעלאת דרג היחסים בקבוצה הקונסולרית הסובייטית בתל אביב, מסוף שנות ה־80, אבל היקף העבודה היה אדיר. המשימה העיקרית הייתה לכוון יחסים דו־צדדיים תקינים. לשגרירות עדיין לא היה מבנה, לכן הקצו לנו שלושה חדרים בבניין המשרדים בית הטקסטיל, מול חוף הים התל־אביבי. בובין אסף את הצוות הקטן שלנו ואמר שעכשיו אנחנו השגרירים של רוסיה בישראל, ואנחנו נצטרך לדבר עם אנשים שברית המועצות פגעה בהם, אנשים שהתגברו על כל הקשיים הבירוקרטיים של הסדרת המסמכים והאישורים כדי לצאת מברית המועצות, הגירה, השפלות שנלוו לתהליך זה, ושעלינו להתייחס לבעיותיהם באמפתיה.

בובין היה חסר מנוח – היו לו פגישות רבות עם מנהיגי ישראל ונציגי משרד החוץ הישראלי. הוא גם לא ויתר על כנסים אקדמיים חשובים בנושאים האסטרטגיים החיוניים עבור ישראל. לפני השגרירות החדשה עמדה המשימה להכין את הווקטורים העיקריים לפיתוח היחסים בין שתי המדינות. משרדי החוץ של ישראל ורוסיה עמלו קשות על הכנת נוסחי ההסכמים הדו־צדדיים לשיתוף פעולה בין רוסיה לבין ישראל. נוסחו 16 הסכמים כאלה. בשנת 1994 ראש הממשלה יצחק רבין ביקר במוסקבה וחתם על שבעת ההסכמים הראשונים.

השגרירות עבדה באינטנסיביות רבה. בעצם, כבר מהימים הראשונים של חידוש היחסים הדיפלומטיים הפכה ישראל לנושא "אופנתי" ברוסיה. כולם רצו להכיר את המדינה שאף אחד כמעט לא ביקר בה משנת 1967. היו אצלנו הרבה ביקורים של פוליטיקאים בולטים, כמו סגן נשיא רוסיה אלכסנדר רוצקוי (Rutskoy), המנהיג הסובייטי לשעבר מיכאיל גורבצ'וב או יו"ר הבית התחתון של הפרלמנט רוסלאן חסבולטוב (Khasbulatov). **העורכים:** מה היו הרשמים הראשונים שלך מישראל? באילו אי־הבנות הדדיות נתקלתם בשנים הראשונות של כינון היחסים?

ט' קאראסובה: בתקופה הסובייטית לא ידענו עליכם כלום, וגם אתם עלינו. אין זה סוד שהמדיניות של ברית המועצות במזרח התיכון הייתה פרו־ערבית, והיו מכשולים שהפריעו לחידוש היחסים בין המדינות שלנו. ראשית, לבעלי הברית שלנו (בעיקר הערבים) הייתה התנגדות עקרונית לחידוש היחסים הדיפלומטיים, ומהבחינה הזאת אנחנו היינו קשובים להם מאוד. שנית, ברית המועצות לא הסכימה לכוון יחסים דיפלומטיים עם ישראל מבלי שיהיה פתרון לבעיה הפלסטינית. משרד החוץ הסובייטי דבק במה שמכונה "עקרונות גרומיקו", שאותם השמיע שר החוץ הסובייטי הוותיק אנדריי גרומיקו עוד בשנת 1973, ושהתנו את חידוש היחסים עם ישראל בהתקדמות בנושא הפלסטיני.

ואכן, בתקופה הזאת הסכסוך הערבי-ישראלי היה לחסם העיקרי בפני פיתוח היחסים בין המדינות. ברית המועצות תמכה חד־משמעית בשאיפתו של אש"ף להקים מדינה פלסטינית עצמאית. עם זאת, עוד לפני חידוש היחסים הדיפלומטיים, התחדד במוסקבה הצורך להעמיק את ההבנה ביחס לנקודות המבט של שני הצדדים על יישוב הסכסוך, ובפרט ללמוד את תפיסת הביטחון הישראלית. אחרי שהיחסים הדיפלומטיים

חודשו בדיוק החל תהליך השלום באוסלו ובמסגרתו, במהלך משא ומתן, ניסו נותנות החסות הבינלאומיות והצדדים לסכסוך לחפש התקדמות בדרך אחרת.

הגעתי לישראל לראשונה בשנת 1989, ולאחר מכן הייתי מגיעה לשם פעמיים שלוש בכל שנה, בתור מומחית לענייני ישראל. קיבלו אותי בחמימות והייתה לי הזכות להכיר דמויות מרכזיות רבות בפוליטיקה הישראלית. כך קיימתי סדרה של ראיונות עם מנהיגיה המובילים של המדינה: שמעון פרס, יצחק רבין, משה ארנס ובנימין נתניהו הצעיר.

כל הראיונות התנהלו באווירה נעימה, למרות ששוחחנו רבות על הבדלים בעמדות של ישראל ושל רוסיה בנושאים אחדים (הבדלים שמתקיימים גם היום), לכולם היה חשוב ומעניין לשמוע את הדעות הנגדיות. אריאל שרון (שהיה שר החקלאות בשנת 1989) הותיר בי רושם עז במקצועיותו האין-סופית בתחום הצבאי. במהלך הדיון על הסכסוך הישראלי-ערבי, הוא, שהיה אלוף ופיקד על יחידות לוחמות, הציג בפני על גבי המפה מהזיכרון איפה הוצבו הכוחות, איפה היה כל טנק ואיך נערכו הקרבות. בסוף המפגש הוא שר לי שירים פולניים. ים המלח וירושלים הדחימו אותי ואפשר להגיד שהתאהבתי בארץ הזאת ממבט ראשון. אני חושבת שאם אינכם אוהבים את המדינה שאתם חוקרים, עדיף שתחליפו את תחום המחקר. גם אנשים שפשוט באו לראות את המדינה לראשונה הוצפו בחוויות עזות: מדינה במצב לחימה, אך בעיתות שלום מתנהלת טוב כל כך; כמה הופעות, תיאטרות, אוניברסיטאות במקום קטן כל כך – וזה מאוד הרשים. וזאת עוד מבלי להזכיר את האתרים ההיסטוריים, הדתיים והתרבותיים הייחודיים.

בביקורי בישראל הבחנתי בהתעניינות רבה ברוסיה. כבר בראיון הראשון שלי לרדיו רק"ע בישראל, שבו שוחחתי עם העיתונאי יוסי תבור, ראיתי יחס אוהד מאוד כלפי רוסיה, הן מצד עולים חדשים דוברי רוסית והן מצד ישראלים צברים. עם זאת, לפעמים גם נתקלתי בחשדנות מצד אזרחים סובייטים לשעבר. אני זוכרת שהגעתי פעם לבאר שבע ונפגשתי שם עם אנשים שעלו לישראל בסוף שנות ה־80. הם קיבלו אותי בחוסר אמון רב ושאלו למה אני נפגשת איתם. השבתי להם שבאתי ללמוד איך אנשים דוברי רוסית חיים בישראל, אילו בעיות יש להם, איך הם מנסים לפתור אותן. התפתחה שיחה גלויה ומעניינת.

בתקופת הפרסטרותיקה והתפרקות ברית המועצות המצב לא היה פשוט, ואם לומר את האמת, ההנהגה הסובייטית לא הייתה פנויה כלל לעסוק במזרח התיכון. במפגשים ביקשו מאיתנו הרבה פעמים לספר מה קרה במהלך הפרסטרותיקה, על הקשיים, אך ישראלים רבים לא הבינו מה פתאום החליטו במוסקבה לאפשר ליהודים לעזוב. שאלו אותנו על כך: "האם ככוונתכם לחבל בכלכלתה של מדינת ישראל?" רבים חשבו שאפשרנו את העלייה בגלל הלחצים מהמערב. רק נזכיר את תיקון ג'קסון-וואניק (Jackson-Vanik amendment) בארצות הברית, שלא בוטל גם זמן רב אחרי העלייה ההמונית של יהודים מברית המועצות, ואחר כך מרוסיה.

העורכים: אילו ציפיות היו לרוסיה מישראל בשנים הראשונות לאחר כינון היחסים?

ט' קאראסובה: למען האמת, היו אשליות רבות מאוד ביחס לישראל. היה נדמה לנו שב ישראל יבינו אותנו יותר טוב מאשר במקום אחר, כי חיים בה אנשים שמכירים את התרבות שלנו, את המאפיינים הייחודיים שלנו ואת הנקודות הכואבות. גם לי הייתה אשליה שהיחסים יתחילו להתפתח בקצב מסחרר, אך הדבר לא קרה. האינטרסים של האליטות הפוליטיות והדיפלומטיות של ישראל היו קשורים בעיקר לנושאי העלייה ומקורות האנרגיה, ולא ניכרה בישראל תנופה מיוחדת להתקרבות יתרה לרוסיה.

העורכים: בתחילת האלף הנוכחי ולאחר עלייתו לשלטון של ולדימיר פוטין, רוסיה שוב חזרה למזרח התיכון. מה מקומה של ישראל בהקשר הזה?

ט' קאראסובה: בתקופה הזאת החל הפרק השלישי במסע חיי בחקר ישראל, אחרי שחזרתי למוסקבה ושוב התמניתי לראש המחלקה לחקר ישראל במכון ללימודי המזרחנות. פרק זה אכן אירע בזמן "חזרתה" של רוסיה למזרח התיכון והופעת נוסחה חדשה במדיניות החוץ הרוסית: תפיסת 'הריחוק השוויוני' (равноудаленность) בעמדותינו ביחס למדינות השונות המעורבות בסכסוכים במזרח התיכון. לפי תפיסה זו אנו משתפים פעולה עם כל המדינות במזרח התיכון, והאויב היחיד שלנו באזור זה הוא הטרוריסטים. הריחוק השוויוני במדיניות החוץ פירושו הצורך להתבסס על האינטרסים של המדינה שלך (רוסיה) ולהביא בחשבון גם את האינטרסים של המדינה האחרת. זה אומר שכאשר אנו מדברים על עקרונות הביטחון של רוסיה, עלינו גם להבין את יעדי הביטחון של ישראל. בעשורים האחרונים לנוסחה הזאת נוסף גם הרעיון של השתתפותה הפעילה של רוסיה בתהליכים פוליטיים במזרח התיכון בתור מה שמכונה "מתווך חסר פניות".

העורכים: רוסיה אכן ניסתה לעיתים לשחק תפקיד של מתווך חסר פניות באזור. האם את חושבת שגישת הריחוק השוויוני מקילה עליה למלא תפקיד כזה?

ט' קאראסובה: לא, אין שום דבר קל כאן. כתבתי הרבה על הסיבות לכך שהתוכניות ליישוב הסכסוך לא מצליחות להתממש. הבעיה היא שלא הצלחנו למצוא בעמדות של הצדדים אפילו נקודות מפגש צרות ביותר, שבהתבסס עליהן אפשר היה לקדם ביעילות את ההידברות. כעת הדיפלומטיה הרוסית מנסה להציע לדון בדיוק על נקודות מפגש מינימליות כאלה. אבל הגישה היא: שוחחו איפה שאתם רוצים ואיך שאתם רוצים, ואם אתם זקוקים לעזרתנו — אנו מוכנים לסייע.

ישראל כל הזמן מאשימה את רוסיה בכך שיש לנו מגעים עם חמאס וחזבאללה. אנו מודעים היטב לטיבם של ארגונים אלה, אך אם הארגונים הללו יהיו מוכנים לעשות את הדרך שעבר ארגון פתח כאשר הגיע לשולחן המשא ומתן באוסלו, אז בואו ננסה להידבר עימם. בעבר, בישראל גם דינו של כל מי שיצר מגע עם אש"ף היה מאסר, ואילו בהמשך התקיימו שיחות והצדדים הגיעו להסכם חתום. הייתי בתקופה הזאת בישראל ואני זוכרת איך זה קרה — אין שום דבר בלתי אפשרי.

העורכים: מהי השקפתה של רוסיה ביחס לביטחון ישראל? מדוע רוסיה מוכנה להתחשב בזה, ואיך הדבר מסייע לאינטרסים שלה?

ט' קאראסובה: בואו ניקח את סוריה החל משנת 2015. האם רוסיה לא התחשבה בביטחונה של ישראל? האם לא תיאמנו את המאמצים שלנו מסביב לשעון? הינה לכם הדוגמה. כמובן, היו גם דברים כואבים אך הסדרנו אותם, למרות שהם היו בעייתיים מאוד עבורנו. בואו ניזכר למשל במטוס IL-20 שהופל בשנת 2018 — תקרית שנהרגו בה 15 קצינים רוסים.

אותו הדבר לגבי איראן. אנו מבינים את דאגותיה של ישראל ביחס לביטחונה, אך מבינים גם את עמדתה של איראן ביחס לביטחונה שלה: גם לה יש דאגות וגם לה סיבות טובות לחשוש. עמדתי — חייבים לשוחח עם כולם, לנהל משא ומתן ולחזור להסכם הגרעין מ-2015.

העורכים: ישראלים רבים טוענים שאינם סומכים על רוסיה משום שלדבריהם, רוסיה מספקת נשק לאויבינו (איראן, סוריה, חזבאללה). איך הדבר נראה מהצד הרוסי?

ט' קאראסובה: ראשית, לרוסיה יש אינטרס להתחשב בצורכי הביטחון של מדינת ישראל. רוסיה אינה ערבה לביטחונה של ישראל. לישראל יש ערבה אחרת – ארצות הברית, הקשורה עימה בהסכמים. שנית, ישראל גם היא סוחרת בנשק בכל רחבי העולם, ושאלת העברת נשק לצדדים שלישיים ללא אישור או יידוע של הספק המקורי כאובה לישראל ולרוסיה באותה מידה, ולא כדאי להאשים את רוסיה בעניין זה. ישראל חייבת להתחשב באינטרסים של רוסיה במזרח התיכון. יש לנו אינטרסים כלכליים, ומכירת נשק היא אחד ממקורות ההכנסה של החברות הרוסיות. שלישית, אזכיר לכם שבשנת 2010, ביוזמת המנהיגים שלנו ולדימיר פוטין ובנימין נתניהו, מכירת הנשק לאיראן הוקפאה בשל שיקולים מדיניים, אף כי אחר כך היא הופשרה, מתוך סדרת שיקולים מדיניים אחרים.

העורכים: בואי נדבר על המנהיגים שלנו. לנתניהו נוצרו יחסי ידידות עם פוטין. מה אפשר היה לעשות כדי לבנות ולשפר את היחסים בין רוסיה לבין ממשלת ישראל החדשה?

ט' קאראסובה: המגעים הראשונים בין המנהיגים הישראלים וההנהגה הרוסית כבר התקיימו, ועד כמה שידוע לי, צוין שצריך להמשיך במגעים אלה. הייתי בארץ מספר פעמים בזמן ביקוריו של פוטין בישראל, ואני יכולה לומר שיש לו אהדה רבה כלפי המדינה הזאת. יש לכך משמעות רבה. אני מניחה שיש רצון בקרמלין לשמור על היחסים בינינו באותה רמה שבה הם היו עד לא מזמן. בראש הצד הרוסי עדיין עומד מנהיג שדבק בחיזוק היחסים הדו־צדדיים – כך שהכדור במגרש שלכם.

העורכים: מהי, לדעתך, החשיבות של הקשרים ההומניטריים בין רוסיה לישראל, כלומר במישור הבין־איש והקשרים התרבותיים? מה מבדיל קשרים אלה מקשריה של רוסיה עם שותפים אחרים?

ט' קאראסובה: הקשרים ההומניטריים הם מעין חוט מקשר שהופך חשוב במיוחד, כשכל יתר הדברים האחרים מתפרקים. הניסיון מלמד שעל אף השבריות הנראית לעין של הקשרים ההומניטריים והתרבותיים, דווקא קשרים אלה נשמרים אפילו בתקופות של משבר ביחסים בין מדינות. לכן, מובן שאנו מעוניינים בגישה הידידותית לחיזוק הקשרים הללו מצד החברה הישראלית בכללותה וכמובן, מצד ישראלים דוברי רוסית. התרבות הרוסית, השפה – כל זה חשוב מאוד. עם הגעתה של העלייה הגדולה, למרות הלך רוח קסנופובי בחברה הישראלית, ההתעניינות בתרבות הרוסית החלה להתרחב. נוצרה הזדמנות להביא לארץ תיאטראות רוסיים מפורסמים, מוזיקאים או מופעי בלט, ולהופעות הגיעו לא רק עולים מרוסיה אלא גם צברים. מובן שהיום גדל בישראל דור המשך שלא דובר רוסית, אבל השורשים בכל זאת נשארים. לכן, כך נראה לי, צריכה להימשך האינטראקציה בין התרבויות שלנו.

העורכים: מה הציפיות של מוסקבה מירושלים כיום?

ט' קאראסובה: מטרתה של הפוליטיקה הרוסית ביחס לישראל נובעת מהאינטרסים הכלליים שלה במזרח התיכון. רוסיה רואה בישראל אחד ממרכזי הכובד באזור. רוסיה נוכחת באזור ולכן גם ישראל החלה להתייחס אליה כאל אחד הכוחות הפועלים בו. עלינו לבנות את היחסים בינינו על בסיס של כבוד הדדי, של התחשבות באינטרסים שלנו במזרח התיכון.

הייתי רוצה שקהילת המומחים של המדינות שלנו תהיה פעילה יותר, ושיתנהל שיח אפקטיבי יותר לגבי המצב באזור, המשתנה בכל יום ולא דווקא לטובה: מתהווים לא רק אויבים וקשיים משותפים אלא גם נושאים כמו יחסי גומלין בין מרכזי הכוח במזרח התיכון. ישראל כעת אינה מדינה מבודדת באזור – 'הסכמי אברהם' הם הדוגמה לכך – אך לישראל יחסים עדינים ביותר עם הכוחות האחרים, למשל איראן או ערב הסעודית. אנחנו, חוקרי ישראל הרוסים, מביאים זאת בחשבון ומנסים להעמיק חקור.

בשנים האחרונות משתפרת בישראל הבנת עמדותיה של רוסיה, בייחוד כאשר נוצר הצורך לדון בבעיות מיידיות שדרשו פתרונות מידיים. בשנים עברו היו מקרים שבהם ישראל נמנעה או נעדרה מהצבעה בארגונים הבינלאומיים בחלק מהנושאים הרגישים עבור מוסקבה, או שמרה על גישה ניטרלית. אנו זוכרים ומעריכים זאת. כך גם פועלת רוסיה ביחס לישראל. גם בקרב קהילת המומחים הישראלית יש הבנה טובה יותר של השיקולים שמניעים את רוסיה. אני שבעת רצון מאוד מכך שבשנת 2012, הודות לתמיכתם של המנהיגים שלנו, הצלחנו לחתום על הסכם ייחודי לשיתוף פעולה מדעי בין המכון ללימודי המזרחנות של האקדמיה למדעים הרוסית לבין המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) בתל אביב. לדעתי, אנו מממשים את הסכם זה בצורה פורייה ביותר.

העורכים: כיצד את רואה את העתיד?

ט' קאראסובה: בקצרה, הייתי מעריכה את עתידם של היחסים בין רוסיה לישראל באופטימיות זהירה. איננו יודעים אילו אתגרים חדשים יכולים להופיע – המזרח התיכון הוא אזור בלתי צפוי. עלינו לסמוך יותר האחד על השני ולגבש פתרונות מידיים, בהתאם לנסיבות.

* דניאל ראקוב קיים את הראיון ב־3 באוגוסט 2021 ועיבד אותו לפרסום בסיוע יבגני מורוזוב, מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי.